

ЗАМІТКИ

Чи хрестили киян у Почайні?

Хронологічно першим текстом, що подає сюжет про хрещення киян, є *Повість временних літ* (ПВЛ). У середині — другій половині XII ст. було створено низку руських проложних житій, зокрема Ольги, варягів-мучеників і Володимира. Усі вони використали ПВЛ як своє головне джерело. Але між *Житієм Володимира* та літописом є одна примітна суперечність. ПВЛ стверджує, що киян хрестили у Дніпрі:

наоутрѣа же изииде Володимѣрь . с попы цѣрцины . и Корсуньскими на Днипрѣ . и снидеса бещисла людии . и влѣзоша въ воду . и стоаху шви до шеѣ . а друзии де персии младѣи же ѿ берега . друзии же младенци держаше¹.

Житіє натомість називає Почайну:

и снидеса весь народъ мужи і жены на Почайну рѣку².

Коментування цієї розбіжності традиційно спрямоване на встановлення історичної достовірності: де киян хрестили насправді? У цій замітці питання стоятиме інакше: про співвідношення двох найдавніших текстів (літопису та житія), які пропонують дві різні адреси хрещення.

Оскільки *Житіє Володимира* є пізнішим за ПВЛ і залежним від нього твором, твердження про Почайну слід уважати умисною зміною анонімого агіографа супроти оригінального літописного тексту. Цю зміну можна пояснити як результат його помилкової інтерпретації того єдиного місця ПВЛ, де згадується Почайна.

Наприкінці розповіді про хрещення Ольги у Царгороді хроніст наводить слова (у цитаті — жирним), які невдоволена прийомом Ольга передала імператорові через послів:

си же Ольга приде къ Киеву . и како же рѣкох^м . и присла к неи цѣрь Грѣцкыи гла . како много дарихъ та . ты же гла ми како аще възвращюса в Русѣ многы дары послю ти . челады и воскъ и скору . и воа многы в помощь . ѿвѣщавши же Ольга ре^б къ посло^м . аще ты рци тако^к **постоиши оу мене в Почайнѣ . како^к азъ в Суду** то тогда ти вдамъ . и ѿпусти слы си рекши³.

У наведеному фрагменті Почайна прямо порівнюється із «Судом». Наука давно має пояснення цього місця. Хроністові йшлося про порівняння головної київської гавані, Почайни, із затокою Золотий Ріг у Константинополі. *Судъ* уживається у давньоруських оригінальних і перекладних текстах нечасто⁴ й має суперечливий сенс. В одних випадках він позначає Золотий Ріг, в інших — Босфор, причому саме останнє значення слід уважати

початковим⁵. Імовірно, термін виник ще в ранньої (германомовної) русі та з часом залишився тільки у сленгу купців і моряків. Саме слово *Соудъ*, найвірогідніше, є запозиченням і походить від скандинавського «Sundr» (протока)⁶. Укладач життя вочевидь був позбавлений такого знання та міг припуститися інтерпретаційної помилки.

Традиція коментування легендарних слів Ольги про Почайну і *Соудъ* знає приклади їх хибного тлумачення. Нещодавно Олексій Толочко звернув увагу на казус Михайла Ломоносова, котрий подумав, що йдеться про «сосуд», тобто хрещальну купіль⁷. Подібного роду помилка цілком могла статися і в давньоруську добу.

Порівняно з рідкісним *Соудъ* у значенні Босфору або Золотого Рогу омонімічне слов'янське *соудъ* у сенсі «посудина», «рукотворна ємність для води» було значно поширенішим як у писемному⁸, так і, слід гадати, розмовному мовленні. Незважаючи на те, що слово *соудъ* у значенні «хрещальня»/«купіль» словниками не зафіксовано, було цілком зрозуміло, що «крестильниця»⁹, «купіль»¹⁰ — власне і є «соудъ», тобто посудина, чаша, в якій здійснюють обряд¹¹. Якщо автор проложного життя зрозумів слово *соудъ* саме в такому значенні, це може пояснити заміну Дніпра на Почайну як місце хрещення киян.

Сприйняття «Суду (суду)» як хрестильної чаші радикально змінювало прочитання літописної фрази: імператор постоїть у Почайні, як Ольга стояла в купелі. Звідси порівняння «суду» з Почайною можна було легко зрозуміти в тому сенсі, що Почайна в якийсь момент виконала роль хрестильного «(со) суду», купелі. Це давало підставу авторові житійного тексту «виправити» розповідь *ПВЛ* про хрещення киян під 988 р.¹² Укладач *Життя Володимира* замінив Дніпро на більш «спеціалізовану» київську водойму, яку сама Ольга, передвісниця князя-хрестителя, зіставила з «судом»-купіллю.

Запропонований сценарій виникнення традиції про Почайну як місце хрещення киян є гіпотетичним. Проте він здатен економно пояснити співвідношення «дніпровської» й «почайнинської» версій та узгоджується з відносним датуванням *хроніки* і найдавнішого *Життя Володимира*. Крім того, цей сценарій дозволяє вирішити суперечність на суто текстуальному рівні, не вдаючись до спекуляцій про реальний план подій¹³.

Незалежно від її історичної достовірності, оповідь *ПВЛ* про хрещення киян у Дніпрі є першоджерелом. Версія *Життя Володимира* про Почайну є щонайменше вторинна та, дуже вірогідно, заснована на помилці¹⁴.

1 Полное собрание русских летописей. Т. 2: *Ипатьевская летопись*. Москва, 1998 (далі — *Ипат.*): 102. Аналогічно: *Полное собрание русских летописей*. Т. 1: *Лаврентьевская летопись*. Ленинград, 1926–1928: 117.

2 Лосева О. В. *Життя руських святих в составе древнеруських Прологов XII — первой трети XV веков*. Москва, 2009, 428.

3 *Ипат.*: 51.

- 4 Срезневский И.И. *Материалы для словаря древнерусского языка по письменным памятникам*. Т. 3. Санкт-Петербург, 1912, 607.
- 5 Толочко А.П. Золотой Рог — Соудь — Босфор. *Ruthenica* XI (2012), 157–162. Див. також: Аристов В. Соудь — Золотой Рог: о возможном источнике летописной ошибки. *Ruthenica* XIII (2016), 153–154.
- 6 Фасмер М. *Этимологический словарь русского языка* / <https://lexicography.online/etymology/vasmer/%D1%81/%D1%81%D1%83%D0%B4>.
- 7 Толочко А.П. Золотой Рог — Соудь — Босфор, 161.
- 8 Срезневский И.И. *Материалы для словаря древнерусского языка по письменным памятникам*. Т. 3, 602.
- 9 Срезневский И.И. *Материалы для словаря древнерусского языка по письменным памятникам*. Т. 1. Санкт-Петербург, 1893, 1342; *Словарь русского языка XI–XVII вв.* Вып. 8. Москва, 1981, 42.
- 10 Срезневский И.И. *Материалы для словаря древнерусского языка по письменным памятникам*. Т. 1, 1376–1377; *Словарь русского языка XI–XVII вв.* Вып. 8, 125.
- 11 Голубинский Е. *История русской церкви*. Том 1. *Вторая половина тома*. Москва, 1904, 423. *Галицько-Волинський літопис* містить цікаве зауваження про те, що чашу, привезену князем Данилом Романовичем з Угорщини, перетворили на хрещальну купіль (*Inam.*: 845–846):
«принесе же . чашю ѿ земла Оугорьскыя мрамора баграна . извадану моудростью чюдною . и змьвы главы бѣша вкروطъ ея . и постави ю пре двѣрми црѣвнымы . нарѣцаемымы . црѣкыми . створи же в неи . крестилницю . крѣтити водоу . на стое бѣавление».
- 12 У *Житії* це не єдиний випадок коригування літописної оповіді. Наприклад, літопис стверджує, що Ольга не задовольнила прохання імператора надіслати «челадь и воскъ и скору . и воа многы в помощь». Цю «незручну» інформацію агіограф не залучає. Натомість змальовує картину цілковитої злагоди: по поверненні до Києва Ольга послала золото патріархові.
- 13 Утім, у примітці можна дозволити собі зауваження і про «реалії». Почайна служила київською гаванню. Проводити велелюдний обряд поміж суден, що стояли тут, було б незручно. Натомість берег Дніпра нижче гирла Почайни мав бути більш доречним місцем для масового хрещення.
- 14 Цей висновок, між іншим, нівелює один з аргументів за створення *Житія* в Києві: мовляв, замінити Дніпро на Почайну могла тільки людина, добре знайома з київською топографією. Як продемонстровано, щоб зробити цю заміну, зовсім необов'язково було жити поблизу реальної Почайни. Достатньо було знати текст *ПВЛ*.

Вадим Аристов

Дванадцять

В недавній книзі о впливнні «ирландской христианской традиции» на становление религиозности в Древней Руси її автор, А.А. Симонова, утверждає, что следы такового влияния можно обнаружить в обстоятельствах основания Печерского монастыря. А именно — в указании статьи 1051 г. *Повести временных лет*, что «монастырь начал свое существование, когда собрались 12 иноков». «Как известно, 12 иноков — практика основания монастырей ирландских монахов». Напротив, в *Житии Феодосия* количество иноков указано иное — 15. Противоречия в показаниях двух текстов А.А. Симонова объясняет «борьбой разных традиций христианства, ярко отразившихся в этом сюжете»¹.

В рецензии на книгу А.А. Симоновой В.И. Ставиский отметил, что *Житие Феодосия* хронологически предшествует *ПВЛ*, и отмеченное в нём число изначальных насельников монастыря «представляется первоначаль-